

PETHŐ JÓZSEF

A Krúdy-próza poétikusságának kérdéséhez*

Kognitív stilisztikai megközelítés

1. Bevezetés

(1) Szerette a nők lábát s a hófúvásos időjárást.

A vidéki tánciskolát és a kis vendégfogadót, ahol ismeretlenül üldögélt, és a fogadónénak szöktetést ígért.

Az őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélalmokat, ahol majd egyszer meggyilkolja azt a nőt, kit legjobban szeretett.

A melankolikus kocsiutat, hegyek között, és a vándorcirkusz-társaság lovarművésznőjének mosolyát, amelyet az elküldött virágcsokrokért kapott.

Szerette a harisnyát kötő idős asszonyok sírvirágzagú meséit régi szerelmeikről és a hazugságokat, amelyeket egy zárdanővendéknek mondhat el a vasúti kocsifolyosóján.

Szeretett felvidéki városokban sohasem látott, polgári ártatlanságú, sokgyermekes nőknek szerelmet vallani, hirtelen tovább utazni, és havas éjszaka, néptelen, zezugos utcán kis ablakokon bekandikálni, hogy vajon mi történik az éji méces világítása mellett.¹

Ha a dolgozat címe nem jelezné előre a részlet szerzőjét, akkor is bizonyára mindenki már az első vagy legalábbis az első egy-két mondatból felismerte volna Krúdy prózáját, Krúdy stílusát. Valóban úgy van ez, ahogyan Kemény Gábor is írja: Krúdy „azok közé az összetéveszthetetlen stílusú írók közé tartozik, akikre néhány mondatukból vagy akár sorukból nyomban ráismerünk”.² De mi ennek az oka, miért „összetéveszthetetlen” ez a stílus? A legáltalánosabban szólva azt válaszolhatjuk, hogy azért, mert egyedi, pontosabban szólva: egyedien, sajátosan „költői”, azaz poétikus. Előadásomban ezt a megállapítást, óvatosabban fogalmazva: hipotézist igyekszem alátámasztani, illetve az adott keretek között lehetséges terjedelemben kifejteni.

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ KRÚDY GYULA: Tájékoztató. In: KRÚDY GYULA: Szindbád. Budapest, 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, 13.

² KEMÉNY GÁBOR: Szindbád nyomában. Krúdy a kortársak között. Budapest, 1991. MTA Nyelvtudományi Intézet, 25. [KEMÉNY, 1991.]

Tehát arra a kérdésre keresek választ, hogy mik a Krúdy-próza poétikusságának a főbb karakterjegyei, összetevői.

2. A poétikusság fogalmáról

A téma kifejtéséhez kiindulópontként mindenekelőtt a kulcsfogalom, a poétikusság rövid értelmezése szükséges.

Ehhez először nézzük meg a hagyományos, „klasszikus” megközelítést. A Világirodalmi lexikonban a *poétikusság* címszó utaló szócikkben szerepel, a terminus jelentését a lexikon a *költőiség*-szócikkben fejt ki: „költőiség; *poétikusság* szűkebb értelemben a költészetre jellemző intenzív formaszervezetek által előidézett művészeti minőség. A kifejezést legtöbbször olyan esetekben alkalmazzák, amikor a minőség nem költői – illetve hagyományosan nem költői – művekben jelentkezik, így pl. epikai és drámai nagyformákban, szónoklatokban vagy publicisztikai művekben stb. (A költői mű költőiségét ugyanis eleve jelzi, hogy költeménynek nevezzük.)”³ Eszerint tehát a poétikusság és a költőiség terminusoknak két, egy szűkebb és egy tágabb értelmezése lehetséges. E kettő tartalma lényegében azonos („intenzív formaszervezetek által előidézett művészeti minőség”), különbségük abban van, hogy (szűkebb értelemben) a „költői”, azaz a szó itteni értelmében: lírai szövegek vagy pedig (a terminus tágabb értelmében) egyéb szövegtípusok, tehát epikai, drámai művek, szónoklatok stb. egyik sajátosságának leírására használjuk a kifejezést. Szempontunkból nyilvánvalóan a második értelmezésnek van jelentősége, amely kifejezi, hogy a poétikusság, a költőiség nem pusztán a tipikusan verses lírai szövegek, hanem az egyéb szövegfajták jellemzője is lehet. A másik, az idézett fogalomértelmezésből itt kiemelendő tényező az, hogy a poétikusság létrehozói e jellemzés szerint az „intenzív formaszervezetek”. Mivel nem bevett, általános használatú terminusról van szó, további értelmezést igényelne az is, hogy mit is értsünk, mit is érthetünk „intenzív formaszervezetek”-en. A részletesebb kifejtéstől eltekintve azonosítsuk most az intenzív formaszervezeteket a feltűnő (szaliens) stílusszerkezetekkel, vagy még egyszerűbben szólva: a stílussal.

A poétikusság fogalmának hagyományos értelmezése szempontjából mindenképpen figyelemre méltó, tanulságos a *Világirodalmi lexikon* Martinkó András írta *poetizmus* szócikke⁴ is, amely lényegi elemekkel egészíti ki Szerdahelyi fogalomértelmezését. Ebből most szintén csak néhány számunkra különösen fontos gondolatot emelek ki. Martinkó is a költészet, azaz tulajdonképpen a líra felől indulva közelíti meg a terminus jelentését, amikor a költőiség, poétikusság szövegbeli megjelenését, a poetizmust így definiálja: „az írásműben minden olyan nyelvi anyag vagy eljárás, amelynek jelenlétét, illetve létrejöttét a költészet sajátos esztétikai funkciója igényli, indokolja és határozza meg”. Ehhez azonban mindjárt hozzáfűzi azt is, hogy a költőiség a prózai

³ SZERDAHELYI ISTVÁN: Költőiség. In: Világirodalmi lexikon 6. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 459.

⁴ MARTINKÓ ANDRÁS: Poetizmus. In: Világirodalmi Lexikon 10. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, 673–674.

alkotások nyelvének is jellemzője. Különösen fontos meglátása Martinkónak az, hogy a poetizmus nem korlátozódik egy szóra, egy kifejezésre, a nyelvi elemek ugyanis „kölcsonösen determinálják egymást”, azaz „*a poetizmus hatáskörébe beletartozik a költői nyelvtan (hangtan, alaktan, mondattan) és a költői szemantika egész tematikája* [...] A szótól tehát tovább kell lépni, és nemcsak a két- vagy többtagú alakzatokig és a lexikális rendszerig, hanem az egész grammatikailag strukturált *szövegig*” (a kiemelés tőlem: P. J.).

A hagyományos értelmezés ugyan nem áll ellentétben a kognitív poétikai és stilisztikai poétikusság-felfogással, mégis alapvető különbségek mutatkoznak. Ennek az oka a kognitív megközelítés nyelvfelfogásában van, amelyből következően az előbbiekben összefoglalt, hagyományos értelmezéstől eltérő és sarkalatos jelentőségű szempontok és előfeltevések válnak meghatározóvá. Ezeknek részletes ismertetésére itt nincs mód, de célszerű legalább néhány idetartozó tudományelméleti és módszertani alapelvet említeni a továbbiak megfelelő értelmezési keretbe helyezése érdekében. A kognitív nyelvészet és ezen belül a stilisztika is

- az elmélet és az empiria kölcsönviszonyát érvényesíti, tehát az elméleti előfeltevések és a nyelvi adatok gyűjtése és leírása kölcsönösen hatnak egymásra, azaz nem deduktív és axiomatikus jellegű a leírás;
- a nyelvi rendszerben a jelentést tekintve meghatározó tényezőnek, ugyanakkor egyszerre szerkezet- és jelentésközpontú,
- a kategorizációban figyelembe veszi a nyelvben érvényesülő prototípushatásokat.⁵

Rátérve most már a poétikusság kognitív stilisztikai jellemzésére⁶ általánosságban előzetesen kiemelő, hogy ez a megközelítés a kognitív nyelvészet alapelveinek megfelelően a kognitív folyamatokra és a nyelvi megformálási struktúrákra fókuszál, de emellett rámutat a poétikusság szociokulturálisan és történetileg kötött⁷ voltára is (vö. Simon 2016, l. még Stockwell stb.). A poétikusság lényegi jegyeit pedig a következőkben jelöli meg: a poétikus nyelvi megoldás nem pusztán újszerű, kreatív nyelvi szerkezet, hanem olyan konstrukció, amely megnöveli a referenciális aktus során aktiválódó fogalmi keretek számát, lehetővé téve a két- vagy többértelműséget, ezzel együtt pedig az aktivált fogalmi sémák érvényességének kérdését is előtérbe helyezi. Vagyis referenciális bizonytalanság jön létre, amely többféle értelmezési lehetőséget enged meg, ezáltal pedig reflexiókat is kezdeményez.⁸ Krúdy prózájából idetartozó prototipikus példaként

⁵ Vö. és bővebben l. TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest, 2017. Osiris Kiadó.

⁶ A poétikusság kognitív nyelvészeti jellemzésének összefoglalásakor elsősorban Simon Gábor Bevezetés a kognitív lírapoétikában című munkájára támaszkodtam, természetesen a lírára vonatkozó megállapítások szükséges adaptálásával. SIMON GÁBOR: Bevezetés a kognitív lírapoétikába. A költészet mint megismerés vizsgálatának lehetőségei. Budapest, 2016. Tinta Könyvkiadó. [SIMON, 2016.]. A kognitív poétikához l. még a következő alapvető munkákat: STOCKWELL, PETER: *Cognitive poetics. An introduction*. London, New York, 2002. Routledge; BRÖNE, GEERT – VANDALE, JEOREN (eds.): *Cognitive poetics: goals, gains and gaps*. Berlin, New York, 2009. Mouton de Gruyter.

⁷ Érdekességük és szemléletességük miatt érdemes itt Roman Jakobson példáit idézni a költőiség fogalmának változásairól: „Novalis és Mallarmé az ábécét tekintették a legnagyobb költői alkotásnak. Az orosz költők csodálattal fedezték fel a költőiséget egy borjegyzékben (Vjazemszkij), a cár ruhának lajstromában (Gogol), egy vasúti menetrendben (Paszternak) vagy egy mosodai számlában (Krucsonih). Számos költő állítja ma azt, hogy a riport olyan műfaj, amelyben a szemlézet sokkal inkább jelen van, mint a regényben vagy a novellában. Ma már nehezen tudnánk lelkesedni a kis hegyi falucskáért, ugyanakkor Božena Němcová bizalmas levelei zseniális költői alkotásnak tűnnek.” JAKOBSON, ROMAN: *Mi a költészet?* In: UÓ: *A költészet grammatikája*. Budapest, 1982. Gondolat, 244.

⁸ Vö. SIMON 2016.

említhető a metaforikus (képi) jelentésalkotás (l. pl. *A hídon* [Negyedik út] című novella összetett metaforarendszerét: az utazás, a híd, a folyó metaforája stb.⁹).

Összegezve magam úgy vélem, hogy a poétikus próza a költészethez hasonlóan „nem elsősorban specifikus nyelvhasználati módként, hanem sajátos nyelvi interakcióként várja el a megértést”,¹⁰ azaz a poétikusság alapvetően olyan diszkurzív kategória, amely a szöveg bizonyos, az adott kontextusban a fent vázolt értelemben poétikusnak minősülő stilisztikai-szemantikai jegyeit helyezi előtérbe a befogadói szövegfeldolgozás kognitív műveleteiben.

3. A poétikusság jellegadó stilisztikai-szemantikai formái Krúdy prózájában

3.1. Stilizálás

A *stilizálás* többértelmű terminus, amely jelölheti például a szöveg vagy egy nyelvi kifejezés világossá, egyszerűvé, szabatosá tételének műveletét vagy általában a formák átalakítását egy ízlésigény jegyében. Magam itt a *stilizálást* a stíluselemeknek olyan, fokozott intenzitású alkalmazásának jelölésére használom, amelynek célja egy történetileg kialakult stílus megidézése.¹¹

Krúdy műveiben a stilizálás mindenekelőtt a XIX. századi romantika és biedermeier evokációját jelenti. E stilizálásának evidenciaszerűen a nézőpont-elbizonytalanítás is velejárója, ti. egyszerre érvényesül a szöveg keletkezési idejének és a megidézett kornak a nyelvben konstituálódó, a történetiség törvénye szerint alapjaiban ugyan megegyező, ám ugyanakkor egyes szembevetendő vonásokban eltérő konceptualizációja, kategorizálási-értékelési rendje. Ezt a kettősséget éles szemmel látta és kiváló érzékkel ragadta meg Karinthy, így most nem is magától Krúdytól, hanem az *Így írtok* től idéznek egy példát e stílussajátosság illusztrálásaként:

(2) Szindbád nem szerette az effajta régi könyveket: ő az illatos és patinás jelent szerette, a pillanatok örömeit, egypár barátot, akikkel elbeszélgethetett a napi eseményekről, színésznőkről, Füredről, holdas estékről és krizantémumokról, miket kesztyűs kezek nyújtanak ki a szála vasrostélyán keresztül. Éppen azért elhatározta, hogy ma bemegy a New-Pilvaxba, egy ábrándos Zerkoviczgavotte-ot meghallgat, és korán lefekszik. [Új bek.] A barnult asztalok mellett már ott ült a rendes társaság. Degré Alajos, Kuthy, Pákh Albert, Vay Sándor, Vachott Imre, Lakatos László, Balassi Bálint, Molnár Ferenc, Tinódy Lantos Sebestyén Károly és a mindig graciózus, mindig illatos és finoman mosolygó Jules Bakti, a „márki”, ahogy maguk között nevezték. Régi, néhez ezüstkanalak csilingeltek finoman a régi csészékben, melyekben a régi, ódon kávé

⁹ Vö. PETHŐ JÓZSEF: A hídon stíluslemzése. In: PETHŐ JÓZSEF: Krúdy-tanulmányok. Budapest, 2005. Tinta Könyvkiadó, 29–41.

¹⁰ SIMON 2016. 89.

¹¹ Vö. BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ: Stilizálás. In: Világirodalmi lexikon 13. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 604.

füstölgött – egyesek régi, patinás sonkát ettek tojással. A zenélő-óra finom kis hangja az „Irigylem a kannibál nőt” kezdetű valcert ismételte.¹²

Számos Krúdy-szövegben a stilizálás az irónia alapja (erre játszik rá Karinthy is), de az irónia ennél átfogóbb kategóriaként van jelen Krúdy műveiben. A következő pontban ezért a poétikusság és az irónia életműbeli viszonyáról szeretnék néhány megjegyzést tenni.

3.2. Irónia

(3) Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjfél felé valamely különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában? Ilyenkor jár valaki a háztetőn a holdfényben, és a tücsök előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt titokzatosak, érthetetlenek. Egy elvarázsolt tündér énekel a kertben. Valaki, egy rejtelmes idegen, egy kósz, gyönyörű szellem szólal meg hirtelen a tücsök hangjában. Elképzelhetetlenül édesded zene vibrál, olthatatlan, örök szerelem, kimondhatatlan vágyakozás, sóvárgás, epedés, boldogság peng, peng, flótázik...

N. N.

A (3) mindenekelőtt szimbolikus, metaforikus jellege miatt, de emellett más nyelvi jellemzői okán is – így például az olvasóhoz való, inkább a lírára jellemző közvetlen odafordulás: *Ti nem hallottátok*; a hangtani és grammatikai szerkezetek sajátosságai-ból (az *ng* hangkapcsolat zeneisége, illetve hangutánzó jellege¹³; halmozások) adódó zeneiség: *különös, varázslatos, másvilágias; peng, peng, flótázik* – kétségtelenül, sőt prototipikusan poétikusnak minősül a befogadói stílustulajdonításban. Ugyanakkor e rész folytatása, az itt kiemelt rész ezt a poétikusságot, az andalítóan elringató és magával ragadóan „költői”, poétikus jelenetet és az annak megfelelő konceptualizációt, stílust egy vaskosan prózaival váltja fel, és így az ellentét okán ironikus csattanó jön létre, amely az első egység poétikusságának is egy újabb értelmezési keretet¹⁴ kínál fel:

(4) Ti nem hallottátok még a tücsköt, amint éjfél felé valamely különös, varázslatos, másvilágias zene hangzik fel hirtelen egyhangú dalában? Ilyenkor jár valaki a háztetőn a holdfényben, és a tücsök előveszi azokat a hangjait, amelyek földi ember előtt titokzatosak, érthetetlenek. Egy elvarázsolt tündér énekel a kertben. Valaki, egy rejtelmes

¹² KARINTHY FRIGYES: Krúdy Gyula: A negyvenkettes zenélő mordály. In: KARINTHY FRIGYES: *Így írtok ti*. Budapest, 2009. Anno Kiadó, 135–136.

¹³ Vö. FÓNAGY IVÁN: *A költői nyelv hangtanából*. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 48.

¹⁴ Érdemes itt utalni Tamás Attila meglátására, amellyel arra hívja fel a figyelmet, hogy Krúdy olvasói valószínűleg kevésbé (voltak) nyitottak az ilyesféle iróniára. „Az életmű és az életút avatott ismerői egymással folytatandó hosszab viták során azért majd persze eljuthatnak annak nagyjából tisztázásáig, hogy maga az író mennyi iróniával szemlélte az általa teremtett alakokat és helyzeteket. Az azonban bizonyosra vehető, hogy ez a szemlélet nemcsak hogy nagy általánosságban tért el »valamiképpen« (szükségszerűen) az olvasóközönség jelentős részének szemléletétől, hanem azt is indokolt föltételezni, hogy ez utóbbi általában véve az írónál kevésbé volt fogékony a keserű józanságra, ezzel szemben nála nagyobb mértékben azok iránt az elemek iránt, amelyekkel a maga idillekben gyönyörködni, feledést-vigaszt találni vágyását tudta szolgálni.” TAMÁS ATTILA: *Cenzúrákról-öncenzúrákról és művekről*. Irodalomtörténet, 1996. 59.

idegen, egy kósza, gyönyörű szellem szólal meg hirtelen a tücsök hangjában. Elképzelhetetlenül édesded zene vibrál, olthatatlan, örök szerelem, kimondhatatlan vágyakozás, sóvárgás, epedés, boldogság peng, peng, flótázik... Amikor a tücsök egyhangú éneklése váratlanul megváltozik, és megtelik ismeretlen melódiákkal, *vigyázz, szégyény álmotlan barátom, ne jusson eszedbe az ablakon kibámulni a néma kertbe, mert tán valaki a nyakad közé zuhan a háztetőről.*

A (4) két szemantikai-stilisztikai értelemben élesen szemben álló és ezáltal iróniát létrehozó részének ellentétét a kisebb nyelvi egységek szintjén nyomatékosítja például az első egység emelkedett-választékos, kifejezetten szépirodalmi jellegével kontrasztban álló *szégyény barátom* megszólítás, amely itt bizalmas, sőt lekicsinylő-pejoratív árnyalatú, illetve a *kibámulni* hangfestő jellegű és itt szintén pejoratív jelentésárnyalatú igenév.

A romantikus-regényes elemek hasonló jellegű, azaz ironikus átértékelése,¹⁵ az értékelési centrum elbizonytalanításával való „játék” gyakran jelenik meg Krúdy írásaiban. Márai Sándor lényegében ezt emeli ki, amikor Krúdy írásainak német fordításáról szólva a következőket írja: „Krúdy, németül. Az idegen nyelv perspektívájában kitetszik, hogy éppen azt nem lehet lefordítani, ami Krúdy írásaiban jellegzetes: a paródiát. [...] Amikor Krúdy hősei és hősnői sóhajtoznak, szemüket forgatják, fennkölteket vagy érzelmeseket mondanak, az író feltételezi, hogy az olvasó tudja: mindez csak paródiája a valóságnak. És ez a varázsos Krúdy írásaiban, magyarul. De az idegen olvasó mindezt valóságosnak, igazinak kell olvassa... és akkor visszájára fordul az egész.”¹⁶

3.3. Képiség

A nyelvi képek életműbeli szerepét, jelentőségét árnyaltan, alaposan mutatják be Kemény Gábor munkái, ezért erre a stílusjellemzőre részletesen nem szükséges itt kitérni.¹⁷ Így csak két jellemző példára utalok. Az első *A hídon (Negyedik út)* már említett összetett képrendszere. Második példám a táj és ember viszonyának egyedi konceptualizációja. Ebben meghatározó stilisztikai szerepet kapnak a megszemélyesítések, mint ahogyan ezt az (5)-ben is láthatjuk. Közelebbről most csak ezt az egy mondatot vizsgáljuk meg:

(5) A madarak abbahagyták napi tennivalóikat, a jóisten munkásai csendesen szál-longtak házikóik felé, elszóltanodva, mint estefelé az emberek.

Ebben a mondategészben először is a következő megszemélyesítés helyeződik előtérbe: *A madarak abbahagyták napi tennivalóikat*, majd a következő főnévi metafora:

¹⁵ Az iróniáról általában l. pl. TÁTRAI SZILÁRD: Irónia. In: Alakzatlexikon. Főszerk. SZATHIMÁRI ISTVÁN. Budapest, 2008. Tinta Könyvkiadó, 311–320.

¹⁶ MÁRAI SÁNDOR: Napló, 1958–1967. Budapest, 1992. Akadémiai Kiadó, 295–296.

¹⁷ KEMÉNY GÁBOR: Krúdy képkalkotása. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó; KEMÉNY 1991.; KEMÉNY GÁBOR: Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képkalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról. Budapest, 1993. Balassi Kiadó; KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó; KEMÉNY GÁBOR: Krúdy körül. Budapest, 2016. Tinta Könyvkiadó.

[a madarak) *a jóisten munkásai*. A mondatban megjelenő egyéb nyelvi képek vizsgálatakor, ezen belül is a tárgyi és képi síkok összefüggésének elemzésekor érdemes utalni arra a lépcsőzetességre is, amely itt megfigyelhető. A második tagmondat igei állítmánya, a *szállongtak* szemantikailag még a tárgyi elemhez (*madarak*) igazodik, ám a *házikóik felé*¹⁸ helyhatározó főnévi eleme és az *elszótlanodva* igenévvel kifejezett határozó, amely képként egyrészt mint megszemélyesítés érdemel figyelmet, másrészt pedig mint a következő hasonlat tertium comparationisa (vagyis összekötő, közös eleme), már a képi síkhoz tartozik. (Az *elszótlanodva* azért tekinthető képnek, mert a SZÓ és ebből következően az ELSZÓTLANODÁS fogalmakat prototípusosan az EMBERHEZ kötjük.) A képi elemek izotópiásíkján megjelenő *abbahagyták napi tennivalóikat, házikóik, elszótlanodva* szemantikai egységek tehát fokozatosan, lépcsőzetesen készítik elő az utolsó képi elemet, amely már expressis verbis az emberi létezés tartományába vezet: *mint estefelé az emberek*. Az is figyelemre méltó, hogy a poétikusság ebben az egyetlen mondatban stilisztikai-szemantikai szempontból párhuzamos konceptualizációs műveletekkel, képi szerkezetekkel valósul meg. A nyelvi képek együttesen, emergens módon hozzák létre az (5) stílus- és értelemszerkezetét.

3.4. Nevek

Számos szöveghelyet lehetne idézni annak bizonyításaként, hogy Krúdy mennyire fontosnak tartotta az írásaiban szereplő neveket, azaz az írói névadást, mégpedig elsődlegesen a jelentésképzés szempontjából.¹⁹ Azonban csupán a következő két példa is kifejező, hiszen ezek is megmutatják azt, hogy milyen jellegű konnotatív jelentéseket kapcsol Krúdy a nevekhez. Az első idézet a *Kánaán könyve* bevezetéséből származik: „Néhány kis, vidám és tragikus történet következik itt abból az életből, amit az emberek a szerelmeskedésen kívül folytatnak. [...] *Hangzatok, amelyek a női nevekből kecsendülnek*, Isten veletek. Az Irmák budai télszagú neve, az Arankák strucc-tollas, legyezős lengése, a Máriaék ég felé fordított szemfehére, a Katinkák affektálása, Juditok bibliai, színészkedő szenvedélye, Sárák anyáskodó, de erőszakos csókja, a Margitok apácásan kopogó cipősarka a hátunk mögött, női nevek álmodozó varázsa – Isten veletek.”²⁰ A második idézet forrása Krúdy egyik novellája: „én százféle nevet gondoltam ki Szerecsenfő számára, és végeredményben mégis a Szerafin illett reá a leginkább. *Mert nevében benne volt az őszs a tavasz, a szomorúság és a vidámság.*”²¹ (A kiemelések tőlem: P. J.)

¹⁸ A *házikóik* főnevet azért vettem figyelembe a képiség vizsgálatában, mert véleményem szerint nem tekinthető itt konvencionális, „halott” metaforának: a szövegrészben szereplő vadmadarak ugyanis nyilván nem *madárházak*ba repülnek, azaz itt a FÉSZEK HÁZ metaforáról van szó. (A kiskapitális a kognitív nyelvészeti szakirodalomban a fogalom jelölésére szolgál, itt is ilyen értelemben használom.)

¹⁹ Krúdy névadásáról l. pl. KOVALOVSKY MIKLÓS: Krúdy Gyula és a nevek. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk.: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND. Budapest, 1956. Akadémiai Kiadó, 526–333; J. SOLTÉSZ KATALIN: Krúdy Gyula névadása. Magyar Nyelvőr, 1989. 452–464; PETHŐ JÓZSEF: Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. Névtani Értesítő, 1999. 299–304; PETHŐ JÓZSEF: „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. Névtani Értesítő, 2000. 97–103.

²⁰ KRÚDY GYULA: Kánaán könyve. Budapest, 1919. Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., 3–4.

²¹ KRÚDY GYULA: Az akasztott ember. In: KRÚDY GYULA: Telihold. Budapest, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó, 243.

A különféle névtípusok közül most csak a témánk, azaz a poétikusság szempontjából legjelentősebbet vegyük röviden szemügyre, ez a valószerűtlen, szaliens módon irodalmias nevek típusa. Az ebbe a típusba tartozó nevek legfőbb jellegzetessége – a romantikát idéző stilizálás, zeneiség, metaforikusság és egyéb poétikus jellegű stílusvonások mellett – az, hogy felfüggesztik a „reális” referencialitást. A leginkább ismert, prototipikus példaként említhető itt a *Szindbád*. Néhány további, idetartozó példa: *Szerenádi Szerafin*, *Hollólendvai Jeromos*, *Gyöngyvirágosi Riza*, *Szerelemvölgyi Áldáska* stb.

Krúdy névadásának jelentésképző potenciáljával összefüggésben tanulságos Poszler György nagyon szubjektív, ám (vagy éppen ezért) a befogadói oldalon jelentkező stílustulajdonításról, stílushatásról is sokat mondó „névtani elemzés”-ét felidézni: „Igen, a Krúdy nevei. Mindig hatott rám a varázs. Vonzottak, a szó egzisztenciális értelmében is. Szomjas Gusztihoz elmentem volna társnak a vidéki ügyvédi irodába. Rezeda Kázmérhoz cimborának a füstös pesti redakcióba. Alvinczy Eduárdhoz inasnak a suhanó vörös postakocsira. De Visztula Bella a legvégzetesebb. Rajna Róza hidegen hagy. Kicsit pökhendi lehet, kihívó modorú. Meg mit alliterál nekem. Szajna Eszterben nem bíznek. Talán szenvedélyes, de biztos könnyűvérű. Ne kellesse magát előttem. Elba Annára valamelyest figyelnek. Lágynak érzem, meg érzélgősnek is. Nem sokáig maradnék mellette. Dráva Böskén csak nevetek. Biztos kövér lesz, csontosan nagylábú. Elmegyek mellette az utcán. Jeniszzej Olga, bizony, megragad. Húvösen előkelő, de jeges is. Meg kell szabadulnom tőle. Am Visztula Bellában a művészet hatalma. Ahogy fut, egyre északabbra, a hideg Balti-tengernek. Amint vezetékneve diktálja. De marad, mindig a közelben, melegen színes pongyolában. Amint keresztneve diktálja. Futnék utána északnak, hogy visszahozzam. Mennék hozzá a közeibe, hogy megérinthessem. Élném vele a művészet mintha-világát, messze a hétköznapiak fölött. [Új bek.] Meg – bár gácsérbajszom nincs és kapitány sem vagyok – várnék rá, öngyilkosságra szántan a Ligetben. Amikor hull a hó, mint az emlékezet. Mondom, öngyilkosságra szántan. Csak pisztolyt nem vinnék. Fegyverhez nem értek. Még kárt tennék magamban”.²²

3.5. Retorizált szerkezetek

A retorizált szerkezeteknek, különösen a retorikai-stilisztikai alakzatoknak különböző típusai töltenek be meghatározó szerepet a Krúdy-prózában.²³ Így például a kiemelkedően gyakori adjekciós alakzatok a szemantikai műveletek széles skáláját valósítják meg, az egyszerű erősítéstől kezdve egészen az absztraháló, általánosító jellegű következtetésekig. Gondoljunk most csak *A hídon (Negyedik út)* ismétlődő grammatikai (szintaktikai) formákkal reprezentált ismétlődő szituációira, alakjaira (az ifjú Szind-

²² POSZLER GYÖRGY: A Költészet Szelíd Hatalma (sic!), Műhely, 1995. 2–3. sz., 79.

²³ Bővebben I. PETHŐ JÓZSEF: A halmazás alakzata. A halmazás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula *Szindbád ifjúsága* című kötete alapján). Budapest, 2004. Akadémiai Kiadó; PETHŐ JÓZSEF: Alakzat és jelentés. Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben. Budapest, 2011. Tinta Könyvkiadó.

bád és a huszártiszt; Amália és a lánya; I. (6), (7) vagy a ciklikus időszemlélet²⁴ és visszatérő, ismétlődő nyelvi egységek ikonikus összefüggésére (I. (8), (9)).

(6) Szindbád [...] a háromlábú biliárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált...²⁵

(7) ... egy fiatal tiszt nyurgán, hanyag előkelőséggel, nyakánál kigombolt zubbonyban áll dákóra támaszkodva az asztal felett.²⁶

(8) Senki sem öregszik meg. Senki sem hal meg. Az élet körülbelül örökké tart.²⁷

(9) Itt nem sietnek az étellel, mert annak soha sincs vége. A családok vére kifogyhatatlanul csergedezik, szinte ugyanazok folytatják tovább az életet megifjodva, akik meghaltak. Ugyanazon alakok járnak a paloták belsejében, a lányok egyformán esküdnek meg a férfakkal, a grófnéknak éppen úgy őszül a hajuk, mint az őszanyjuké. A kapuban ugyanazon nagy szakállú, kopasz, kesztyűs portások állanak a jól nevelt paripák feje elé, amíg ugyanazon vendégek elhelyezkednek a batárookban. Múlnak a napok, vágyak, elérhetetlenségek nélkül.²⁸

Az ismétlődés „tükörszerűség”-ét a (6) és a (7) viszonyában az állítmányok és a helyhatározók chiasztikus szerkezete is leképezi (ti. ezek ellentétes sorrendben, szintaktikai helyzetben állnak a (6)-ban, illetve a (7)-ben). A (8)-ban és a (9)-ben az ismétlődő szintaktikai szerkezeteknek, a változatlan formájú szóismétléseknek és a szinonim kifejezéseknek (*egyformán, éppen úgy; vágyak, elérhetetlenségek*) van lényegi stílusalakító szerepe.

3.6. Sajátos narrátori pozíció

Krúdy műveiben – ahogyan erre Bezeczy Gábor²⁹ már a 80-as években rámutatott – legalább négy alapvető elbeszélői nézőponttal, illetve ezek kombinációival kell számolnunk: a mindentudó elbeszélő, a tanú, a közösség és a szereplő nézőpontjával. A „kombinációk” közül a poétikusság szempontjából különösen fontosnak tűnik az a típus, amelyet Tolcsvai Nagy Gábor így jellemez: (Krúdy) „az elbeszélő és a szereplő személyét igen gyakran azonosította, részben az egyes szám első személyű jelöléssel, részben olyan elbeszélés által, amelyben az elbeszélő által mondott szöveg és annak (fő)szereplője által mondott szöveg az elbeszélő monológjának tekinthető, melyben a főszereplő vagy akár több szereplő mintegy kivetítődik harmadik (vagy első) sze-

²⁴ A ciklikus időszemléletnek az a lényege, hogy „nem megismételhetetlen, hanem ciklikusan visszatérő események tagolják az időt. Ebben a világban folyton ugyanaz történik”; BEZECZY GÁBOR Az ismétlődés szerepe Krúdy „miksiáthos” korszakában. Irodalomtörténeti Közlemények, 1987/1988. 424.

²⁵ KRÚDY GYULA: A hídon (Negyedik út). In: KRÚDY GYULA: Szindbád. Budapest, 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó, 52. Uo., 54.

²⁷ KRÚDY GYULA: N. N. In: KRÚDY GYULA: Pesti nőrabló. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 496.

²⁸ KRÚDY GYULA: Napraforgó. In: KRÚDY GYULA: Pesti nőrabló. Budapest, 1978. Szépirodalmi Könyvkiadó, 37–38.

²⁹ BEZECZY GÁBOR: Fülöp László: Közéletések Krúdyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1986. 470–472.

mélyű alakként, föltűnően erős szubjektizációval. Az így jellemezhető elbeszélésben ezért a főntebb jelzett tulajdonságok (metaforák, hasonlatok, halmozások kiemelkedő szerepe) az elbeszélő és az egyik (fő)szereplő különféle fokozatú azonosulásán keresztül válnak az elbeszélői monológ világleképező jelentésszerkezeteivé.”³⁰

A narrátori pozíció és a poétikusság összefüggései szempontjából szintén kitüntetett figyelmet érdemelnek az elbeszélő önreflektív eljárásai. Ezek jelentőségére Gintli Tibor a következőképpen mutat rá: „Az önmagát kommentáló elbeszélő poétikai kérdéseket tárgyalt, saját tevékenységét értelmezi, illetve fölhívja a figyelmet az elbeszélés megalkotottságára. Mindez folytonosan ébren tartja az olvasóban azt a belátást, hogy *az elbeszélés megfontolások, döntések és sorozatos választások színtere, s nem valamely személytelen, objektív nézőpontból adódó látvány lejegyzése.* [...] A narrátor nem a valóság vagy a megcáfolhatatlan igazság személytelen kinyilatkoztatója, akit tekintélye messze az olvasó fölé emel, hanem olyan hang, amely önmagát értelmező jellege miatt láthatóvá teszi saját szólamának esetlegességeit, az olvasó által kétségessé tehető megfontolásait, előfeltevéseit.”³¹ (A kiemelés tőlem: P. J.) Ez a sajátosság azért is fontos számunkra, mert ez a nézőpontoszerkezet is a lírához (a „költőiség”-hez) közelíti Krúdy prózáját.

4. Összegzés

A fentiekben első közelítésben, egy új szempontrendszer alapján, a kognitív stilisztika és poétika poétikusság-fogalmából kiindulva próbáltam meg, szintetizáló igénynyel bemutatni Krúdy prózájának jellegadó stílussajátosságait. Természetesen az itt felsorolt jellemzők, típusjegyek nem tekinthetők lezártnak: egyfelől folytatható ezek sora, másrészt az itt bemutatott típusjegyek is további elemző bemutatást igényelnek. A további elemzések próbája után, az elmélet és gyakorlat egységének elve szerint, lehetséges a kategóriák pontosítása (ideértve fontossági sorrendjük megállapítását, újabbak felvételét, egyesek esetleges elhagyását stb.).

„Egyhúrú gordonka – mondják rá azok, akik Krúdyt egyhangúnak találják” – írta Zilahy Lajos az N. N. kritikájában.³² Nyilván vannak ma is, akik így látják Krúdy prózáját. Nekem viszont meggyőződésesem – és a fentiekben nem utolsósorban erre is rá kívántam mutatni –, hogy Krúdy prózája kivételesen gazdag partitúra, amelyből, megfelelően olvasva, egy nagyon is összetett stílus- és jelentésstruktúra tárul fel, mindig újabb és újabb nyelvi-esztétikai és világértési tapasztalati rétegeket kínálva a befogadónak. – További vonzó feladatok várnak tehát Krúdy világának megismerésében, feltárásában mind a tudományos kutatásra, mind az olvasókra.

³⁰ TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A képzeleti jelentéstana Krúdy műveiben. In: JENEI TERÉZ – PETHŐ JÓZSEF (szerk.): Stílus és jelentés. Tanulmányok Krúdy stílusáról. Budapest, 2004. Tinta Könyvkiadó. 98.

³¹ GINTLI TIBOR: Valaki van, aki nincs. Budapest, 2005. Akadémiai Kiadó, 14.

³² ZILAHY LAJOS: Krúdy Gyula: N. N. Nyugat, 1922. 363.